

ПРОСТІР ТА ЧАС У ПОЕЗІЇ ІВАНА ВЕРНІША

У статті розглянуто поетичний світ сучасного чеського автора Івана Верніша. Письменник має велику творчу спадщину, яка починається ще з шістдесятих років минулого століття. У статті досліджено просторово-часові відношення поетичного світу поезії Івана Верніша, особливості образу ліричного героя.

Ключові слова: *Іван Верніш, поезія, чеська література, просторово-часові відносини..*

В статье рассмотрен поэтический мир современного чешского автора Ивана Верниша. У писателя большое творческое наследие, которое начинается еще с шестидесятых годов прошлого века. В статье исследованы пространственно-временные отношения поэтического мира Ивана Верниша, особенности образа лирического героя.

Ключевые слова: *Иван Верниш, поэзия, чешская литература, пространственно-временные отношения..*

The article describes the poetic world of the contemporary Czech author Ivan Wernish. The writer has a great creative legacy, which begins back in the sixties of the last century. The article explores the space-time relations of Ivan Vernish's poetic world, the features of the image of the lyrical hero.

Key-words: *Ivan Wernisch, poetry, Czech literature, poetry, space-time relations*

Поезія сучасного чеського поета Івана Верніша є різноплановою і складною для аналізу як у формальному, так і у змістовому аспекті¹. Автор почав свій творчий шлях ще на самому початку шістдесятих років, видавав свої вірші на сторінках провідних тоді літературних журналів «Host do domu» (Брно) і «Tvář» (Прага) та окремими збірками і сьогодні він також активно займається поетичною творчістю. Перу І. Верніша належать десятки збірок. Здебільшого це поезія у прозі, тобто прозові твори короткі за об'ємом і з ліричним пафосом. Трапляються також у збірках автора і білі вірші. Уся творчість наповнена абсурдом, парадоксом і своєрідним авторським гумором. Важко точно встановити характер поезії І. Верніша і піддати її чіткому аналізу як з точки зору формальної, так і ідейно-тематичної. Це є водночас поезія «тут і зараз», яка відображає миттєві враження ліричного героя від оточуючого світу, і екзистенційна поезія, що

¹ Поезія І. Верніша перекладалась і видавалась українською мовою. Серед перекладачів слід відзначити Ірину Забіяку та Олега Коцарева. З текстами перекладів можна ознайомитись на сторінках Інтернету [4; 5; 6].

примушує замислитись над одвічними проблемами. Водночас у цих творах бачимо виразні сюрреалістичні елементи, подорожі авторськими світами, сполученими особливими просторово-часовими мостами та порталами, помічати які починаєш лише після ретельного ознайомлення з текстами². Метою дослідження є проаналізувати просторово-часові відношення у поезії І. Верніша та визначити їх вплив на організацію поетичного світу автора в цілому. З огляду на формальні рамки наукової статті, аналіз проведено на основі новішої поезії І. Верніша, зокрема його останньої збірки «Tiché město» [1].

У поезії І. Верніша можна виділити найбільш яскраві часові відрізки, образ яких має для поета особливу символіку і певним чином впливає на ліричного героя та оточення. Так, кінець осені є часом приходу великих змін у нашому світі, зрештою, можливо і у численних світах та вимірах, які представлено в творчості поета. Осінь змінює хід часу, може водночас пришвидшувати і сповільнювати або зупиняти його: *Коли закінчиться осінь тихим містом женуть кочівники свої стада, на мить вони тут зупиняться, розпалять вогонь, але навіть не сядуть до нього, одразу йдуть далі як тільки пересвідчаться, що у порожніх будинках нема чого їсти* [1, 11]³. Подекуди можна побачити навіть особливий часовий відлік, хронологію, характерну власне для світу, в якому перебуває ліричний герой. В цій хронології також усе символічне і вказує на те, яких саме змін варто чекати тепер. У тому ж самому вірші читаємо: *На будинку чи на стіні якогось готелю калатає порваний, але з розбірливим написом плакат, що прикріпив недавно якийсь бродячий агітатор – час виделок минув і тепер прийде час ножів* [1, 11]. Таким чином ми бачимо водночас швидкоплинність і статичність хронології цього світу, подекуди завмирання часу, а подекуди паралельність декількох часових потоків і навіть спостерігаємо критичні моменти розщеплення часового континууму, як це видно у декількох віршах, де ліричний герой зустрічається з казковим паралельним світом, а потім раптом знову повертається у свій звичний. Прикладом може бути похід ліричного героя в стані алкогольного сп'яніння у підвал за картоплею, де момент зривання з петель замка перекидає героя в паралельну реальність: *Жінка гнала його з криком, він вдягнув светр, взув гумові чоботи і пішов, він*

² Особливо це помітно у збірці «Zimohrádek» (1965) [3]

³ Тут і далі переклад наш за винятком перекладу вірша «Пересувний цвинтар» у авторстві Ірини Забіяки та Олега Коцарева, уривок з якого буде наведено в тексті.

пішов до підвалу, але був на підпиту, тому зірвав висячий замок від інших дверей і опинився в довгому коридорі... (і далі йде опис див, які бачить там персонаж) [1, 14].

Інші часові аномалії бачимо у творі «Карузо»⁴, де у прозовій формі ведеться розповідь ліричного героя про свою сестру, яку за сто років до його народження викрали цигани, але потім вона повернулася до батьківського дому і поводить у дивний спосіб: звинувачує батьків у надмірній опіці над собою в дитинстві, постійно нарікає на непорядок в помешканні, згодом з'являється образ її не менш дивного чоловіка, який всіма силами відганяє ліричного героя від коробки з іграшками, далі трапляються дивні, навіть гротескні явища, коли ліричний герой заходить до своєї кімнати і бачить там валізу зі штучними вусами, результати розслідування декількох вбивств та інші абсурдні речі і врешті попадає у ліс, де закопане тіло особи, яку вбила сестра ліричного героя разом зі своїм чоловіком. З тексту твору ми не знаємо коли це сталось, але очевидно ця подія мала великий вплив на долю всіх героїв твору і навіть наплинність часу у ньому. Більше того, викривлення часу і простору продовжується і після візиту ліричним героєм лісу, оскільки далі він зустрічає там силача Карузо і асоціює себе з ним, фактично перетворившись у нього. Власне в образі Карузо ліричний герой повертається до своїх буденних справ у звичному світі [1, 18]. Таким чином лише подорожі по світах дають можливість ліричному герою пізнати себе і своє призначення в житті і що відбувається з ним тепер. Постійно повторюваний у згаданому творі вигук «тра-ла-ла» додає ще більше абсурдності складній ситуації, описаній тут.

Якщо розглянути у творчості І. Верніша образ типової для нашої реальності часової парадигми з характерними показниками теперішнього, минулого і майбутнього, бачимо також своєрідне її сприйняття. Минуле є загадковим, латентним, непізнаним, воно приховується серед сучасного доти, доки ліричний герой випадково не натрапить на його химерні ознаки і не відкріє у нього двері. У вірші «Někdejší jeho láska» («Його колишня любов») бачимо як ліричний герой спускається у підвал свого будинку, куди давно не ходив і бачить у ньому велику, дивну, оздоблену візерунками у формі птахів, старовинну шафу. Коли він її відчиняє, бачить всередині дівчину у вбранні нареченої, свою колишню кохану [1, 12]. Образ коханої є готичним, таємничим, приховує щось нереалізоване і відкладене ліричним героєм на потім. Від неї віє пліснявою, старістю та вугільною сажею, обличчя її

⁴ За формою типовий загалом для творчості Івана Верніша вірш у прозі.

восково-жовте, як у мерця, але вона не мертва, вона веде діалог з ліричним героєм: *Це ти? Котра година? Запитала вона. Я відповів: ходімо за стіл, моя господиня відмінна кухарка. А що вона приготувала? Суп зі спаржі. Суп зі спаржі? Візьми мене за руку, дорогий!* [1, 12].

Невідомо, що передувало цим подіям і які стосунки були між персонажами, так само як невідомо як наречена опинилася у шафі, але очевидно, що час між останньою зустріччю у світі живих з нареченою і теперішнім мав для героя особливе значення. Події забулись, але цього дня раптом підчас прийому їжі його неначе потаємна сила потягнула до підвалу. Що саме сталося в цей момент не знає ніхто. Очевидно лише, що містична сила пронизує весь світ, у якому живе персонаж: *Ложка, яку він тільки що піднімав до уст випала з руки, він відсунув суп зі спаржі, піднявся з-за столу неначе машина, машина, керована привидам, за ним слідував погляд дружини та дітей, він попрямував до дверей, з яких вели сходи до підвалу* [1, 12].

Подекуди ліричному героєві вдається призупинити, трохи сповільнити невпинний хід часу: *...Пиво мало смак воску. Сонце світало і згасало, світало і згасало...Ще мить, принаймні на мить я буду молодим...Ще є старі часи* [1, 64].

У правдивості минулого ліричний герой часом сумнівається, воно або не може бути таким радісним і безболісним, як він його пам'ятає, або ж його не могло бути в нього в принципі, як це видно у вірші «Po dešti» («Після дощу»): *Садок, великий будинок, тато і мама – це маленька дитяча брехня, фальшивий wspomин, обкусаний виноград у мисці, за вікном крапля впала на металевий дах* [1, 29].

Натомість теперішнє є у поетичному світі І. Верніша є буденним і нецікавим, подекуди навіть остогидлим, хоча водночас це є старт, з якого ліричний герой починає свій шлях у інші виміри, своєрідна нульова точка відліку. Таким відліком починається згаданий вже вище вірш «Stará pohádka» («Стара казка») [1, 12], «Caruso» («Карузо») [1, 17], «Den skončil» («День закінчився») [1, 19], в якому мова йдеться про похід ліричного героя у шинок на пиво і коли він вже вдосталь напивається, бачить на дні келиха срібний перстень, настільки маленький, що той не може його насунути навіть на мізинець. Інші дива трапляються з ліричним героєм підчас відвідин заповідника, коли все починається зі звичайної прогулянки серед дерев: *Як тільки розійшлися хмари, заблистіла над вежею срібляста орлиця. Де тут є вхід? Я вже декілька разів обійшов цю стіну. Напевно я*

неправильною дорогою йду. Вчора мені здалося, що я чую крик дитини...Це було вчора, тепер здається я чую скрип коліс машини, звук як обертається лебідка, потім неначе хтось пробігся по гравію, Подув вітер, він штовхнув мене у спину щоб я йшов далі. Над непорушними деревами видно флюгер. І коли я почав говорити про сріблясту орлицю, селянин відповів мені кукуріканням: кар-кар-кар, кричав селянин аж жили в нього на шиї повилазили [1, 20].

Окрім побутового часу, в якому ліричний герой перебуває або яким він подорожує в поетичному світі І. Верніша є також міфологічний час, від якого ведеться відлік усього і у певному відрізку якого, можливо, усе закінчиться. Якщо для побутового часу характерними є парадигма теперішнє-минуле-майбутнє і можливість викривлення цієї парадигми, порушення звичного перебігу хронології подій, міфологічний час має дещо інші властивості. Такий час є циклічним, в межах якого постійно повторюються епохи і там, де тільки не був початок вже є і кінець: *Ось тут все почалось, повністю все. Усюди є темрява, лише тут і там щось світиться, чоловік з валізою в руці йде по дорозі вниз до площі. Вежу на костелі майже не видно у темряві. Ось і історії кінець. Лише тут і там щось ще світиться. Чоловік з валізою йде площею [1, 47].* Міфологічності тут додає образ темряви, неначе ми спостерігаємо час ще до створення світу, в якому неначе присутні два світлих начала і рухається цим світом людина, богоподібна людина з творчим потенціалом. І в кінці також не залишається нічого, окрім темряви і трьох згаданих образів, які знову будуть здатні створити черговий світ. Так, власне, виглядають перші два рядки твору, можливо щоб показати читачеві, що усе має свій початок і кінець і вони часто є подібними. Далі у тексті йдеться про згаданого чоловіка, який вже йде до готелю, але зупиняється там не збирається, його лише цікавить що є за огорожею біля нього. Хазяїн закриває перед чоловіком двері і останній рядок вірша звучить чи то від імені ліричного героя, чи від автора, але заклик йде до можливості виправити свою помилку і створити світ кращий, ніж був з кращим перебігом історії: *О, повернись, інший початок! Швидко, поки ще є час! [1, 47].*

Для міфологічного часу є характерна передбачуваність подій власне через те, що історія є циклічною. Тобто скільки разів би не створювався світ, розвиватись він буде за тією самою схемою і все проходитиме у ньому ті ж самі типові етапи становлення, які лише

зовні будуть дещо різнитися. У вірші «A co když se vrátím?» («Що як я повернуся?») читаємо такі рядки: *Що як я повернуся, і все буде так, як було. Я забуду свою місію, не впізнаю людей, яких знав, вони мене висміють? Вони накажуть мені сто разів написати, що брехати не можна і зачинять мене в пустій школі? Я стрибну зі скелі, втоплюся в озері? Це вже сталося? Такий буде мій фінал?* [1, 48].

Міфологічний час в творчості І. Верніша проявляється і у біблійних мотивах, пов'язаних з Всесвітнім потопом. Судячи з подій, які відбуваються в оповідання у віршах «Velký dešť» («Великий дощ»), цей сюжет може повторитися знову: люди спочатку бігають під приємним дощем, відчують навіть певне полегшення від вологи, але далі дощ затоплює усе більше суші і люди разом тікають до гір. Лише ліричний герой-спостерігач цих подій роздумує: *Це все тепер зникне зі світу – парк, в якому я гуляв між яворами і в'язами...ресторан, складні стільці і скляні попільнички...шкода, як шкода, я нічого не зміню і нікому не зможу допомогти* [1, 61]. Чи ліричний герой є тут звичним спостерігачем, чи пророком, який застерігав людей від цього лиха, чи можливо і Богом, який не має бажання втручатися в хід подій, розуміти можна по-різному.

Простір у творчості І. Верніша також має свої характерні особливості. Він є багатоплановим і ліричний герой подорожує з одного просторового виміру в інший. Ця багатоплановість проявляється як у плані зображення, коли ми бачимо безпосередній опис тієї чи іншої локації, так і у більш формальному плані. Маємо на увазі інтертекстуальність, притаманну І. Вернішу загалом. Так, в останній збірці 2016 року є вірш, названий на честь назви збірки «*Kam letí nebe*», виданої ще у 1961 р. [2]. Такого роду переміщення назв віршів, збірок, деяких уривків з власних текстів створює в читача враження цілісності творчості поета, свого роду подорож поетичними світами автора і де б читач не опинився, він знає, що не заблукає, оскільки принаймні щось у кожному з цих світів буде йому знайомим.

Найстабільнішою локацією, яка є водночас і стартовою точкою для будь-якою подорожі, і точкою перетину усіх світів є, як і у багатьох інших поетів, місто. Не зважаючи на різні образи міста і різні події, які там відбуваються, на те, що часто автор зображає місто спустошеним, повністю без людей і без життя, усе ж ліричний герой туди регулярно повертається. Доказом цього є хоча б наявність декількох поезій з образом міста, які

чергуються з іншими творами [1, 11; 1, 24]. Ліричний герой блукає містом, бачить навколо магазини з вітринами, а за вітринами – могили. *Я йду біля м'ясного, біля магазину з вугіллям, біля магазину з весільними платтями і грамафонами...майже на кожній вітрині окрім пропонованого товару є також могильна плита...Усюди тихо і окрім випадкових пішоходів людей, фактично, нема. Та й ті, що подекуди трапляються, невідомо, чи є вони живими, чи це привиди, ходячі мерці: Жінка, що сидить за вікном ресторану вже стверділа. Офіціант, що схиляється до неї, виглядає наче живий* [1, 24-25].

Попри таку множинність планів поетичного світу письменника серед них є свого роду центральні та периферійні. Одним з центральних локацій, яка зустрічається часто в творчості поета і в якій, очевидно, любить перебувати головний герой є цвинтар – місце спокою, гармонії, місце сили, звідки ліричний герой черпає її для подорожей. Цвинтар є центром поетичного світу загалом і центром міста як окремої локації одночасно (разом з корчмою, в якій також любить бувати ліричний герой) Типовий для І. Верніша образ цвинтаря є у вірші «Město» з останньої збірки «Tiché město» (2016), коли над головою героя слабенько гріє цвинтарне сонце, на його обличчі з'являється павутинка і коли герой констатує як приємно бувати у місці, де тебе ніхто не помітить [1, 24]. Образ цвинтаря знаходимо також у вірші «Коли згасло сонце» зі збірки «Blbecká poezie», в якому ліричний герой почувается на цвинтарі як у приємному, можливо навіть рідному місці: *«Як сонце згасло, стало ще краще. Ми пиячили як тільки могли, ми ходили і балакали, хрустіло литя, димілося з лип, під якими палили якісь шмати і кості»* [7]. І тут бачимо як ліричний герой спостерігає за ще одним винаходом І. Верніша – пересувним цвинтарем: *Пересувний цвинтар – оце так винахід! Сьогодні він прямо під вікнами нашого улюбленого ресторану! Уваги заслуговує, наприклад, надгробок із оргскла, насадне дерево, надувний пам'ятник. Складана стежка, додаткові кущі, вправи з віттям. Хай живе кремація! Кілька місцевих старих користуються нагодою і дають себе безплатно спалити. Дехто навіть двічі, тричі. Підлазять під брезент, обходять огорожу і знову стають у чергу. Як малі діти! У дощовику і береті на власний похорон!* (переклад Ірини Забіяки Олега Коцарева [4]).

З великою долею правди однак можна стверджувати, що цвинтар у поетичному світі І. Верніша є чи не єдиним місцем спокою і умиротворення. В більшості ж випадків гармонія не притаманна алогічним, абсурдним і парадоксальним світам І. Верніша. Звичним явищем

є цвинтар без могил, сад, в якому дерева досі не цвіли тощо [1, 24]. Віддаленими і ефемерними є такі локації, як море чи пасовисько. Ми можемо здогадуватись про їх існування лише за муканням корови чи образом корабля, який видно десь в далечині. Однак герой зупиняється саме в такому незрозумілому світі [1, 24].

Так само, як і цвинтар, образ корчми можна зустріти у поезії І. Верніша досить часто. Якщо на цвинтар ліричний герой ходить відпочити від людей і від подорожей, у корчмі навпаки усе починається. Тут пригадаємо описаний вже вище приклад з келихом пива, у якому персонаж знаходить маленький перстень як натяк на подорож, пригоду, пошук відповіді на запитання. Відхід героя з корчми є початком подорожі: *Була ніч, корчма зачинялась, я оплатив рахунок і пішов вулицями міста, що згасали. Щохвилини до мене звертались люди, які виходили з темряви, розтібали пальта і щось пропонували. Було важко від них відчепитись. Я розумів кожне їхнє слово і це мене втомило. Я сів на кам'яну сходинку і сперся на перила.* Далі ліричний герой опиняється у ліжку, а біля нього жінка, яка каже йому *«Ти добре повівся, всі мене забули, а ти повернувся, ти порядний... Між нами було щось більше...»* [1, 41]. Часом ми бачимо назви конкретних закладів, куди ходить ліричний герой, зокрема ресторан «U Treitnerů» з'являється перед читачем одразу в декількох віршах [1, 34; 1, 47].

Якими однак не були би численними і неосяжними поетичні світи І. Верніша, є сили, здатні їх знищити. Це може бути і всесвітній потоп чи інша божа кара, що зітре з лиця землі людський рід за декілька днів, як ми це бачили вже у вірші «Великий дощ», чи божество, яке одним рухом чи думкою здатне знищити пів міста: *Пантесілея⁵ наблизилась запальничку до сигарети і спалахнув цілий Сміхов* [1, 22]. Ніде ліричний герой не може відчувати себе в безпеці на сто відсотків, оскільки Всесвіт, породжений багатю уявою І. Верніша є неперервним актом творення, знищення і відродження реальності і кожен раз ця чергова реальність нестиме нові загадки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wernisch I. Druhé město. – Brno, 2016.
2. Wernisch I. Kam letí nebe. – Praha, 1961.
3. Wernisch I. Zimohrádek. – Praha, 1965
4. Вірші Івана Верніша в перекладах Ірини Забіяки

⁵ Персонаж з античної міфології, королева амазонок.

та Олега Коцарева. URL: <http://litcentr.in.ua/load/300-1-0-2986> (дата звернення 17.04.2018). 5. Забіяка Ірина: "Сучасна чеська поезія. Іван Верніш" + Проект "Fool of sense". URL: <http://litcentr.in.ua/news/2013-02-27-2509> (дата звернення 17.04.2018). 6. Верніш І. Прогулянка довкола пивоварні. URL: http://books.lutasprava.com/index.php?route=product/product&product_id=69 7. IVAN WERNISCH. URL: http://ftp.mgo.opava.cz/kry/jazyk_cesky/citanka/097-wernisch.pdf (дата звернення 17.04.2018).